

**Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu:
Sultan Melikşah'ın Eşlerinden
Tâceddîn Seferiyye Hâtun**

**An Ex-Concubine Seljukian Hatun:
Taceddin Seferiyye Hatun,
one of Sultan Melikshah's Wives**

Züriye ORUÇ*

Öz

Tâceddîn Seferiyye Hâtun Büyük Selçuklu Devleti'nin son iki hükümdarı Muhammed Tapar ve Sencer'in anneleri ve Sultan Melikşah'ın câriye kökenli eşidir. Melikşah'a evlat vererek ümmüveled statüsüne yükselmiştir. Sultan Berkıyaruk'un vefatından sonra sırasıyla her iki oğlunun da saltanatını görme saadetine kavuşan Kıpçak asıllı bu Selçuklu hâtunu, aynı zamanda döneminin en güçlü kadınlarından biridir. Melikşah'ın diğer eşleri gibi kendisine bağlı bir divâna ve hazineye sahiptir. Ayrıca devlet yönetiminde etkisi ve oğulları nazarında büyük bir itibarı vardır. Oğullarına verdiği tavsiye ve uyarılarla birbirleri ile iyi geçinmelerini sağlamış ve torunu Mahmud b. Muhammed Tapar'ın Irak bölgesine hükümdar olarak gönderilmesine etki etmiştir. Hayırsever ve oldukça eli açık bir kadın olduğu kaydedilen hâtun Merv ve Nişâbur'da pek çok imâret yaptırmıştır. Seferiyye Hâtun, oğlu Sultan Sencer'in saltanatının başlarında ölmüştür. Şair Mu'izzî'nin adına methiyeler düzdüğü ve yere göğe sığdıramadığı, kaynaklarda karakterinden ve dindarlığından övgüyle bahsedilen hâtunun hayatını konu alan bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada *Seferiyye Hâtun* ile ilgili kaynaklarda var olan bilgiler ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Seferiyye, Selçuklu, Hâtun, Melikşah, Câriye.*

Abstract

Taceddin Seferiyye Hatun is the ex-concubine wife of Sultan Melikshah and mother of Mohammad Tapar and Sencer, the last two rulers of the Great Seljuk Empire. Giving birth to Melikshah's sons, she ascended to being an ummuveled, mother of children. This Seljuk lady of Kipchak origin rejoiced in seeing both her sons advance to the throne following the death of Sultan Berkıyaruk and was one of the powerful women of the time. She had her own seat

Makale Geliş Tarihi: 22.03.2021. Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ORUÇ, Züriye, "Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu: Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Tâceddîn Seferiyye Hâtun", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 30, Cilt: 15, 2022, s. 137-155.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı; E-mail: zuriyeoruc@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-4840-7953.

Gaz

Akademik
Bakış

137

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

and treasure as the other wives of Melikshah. She also influenced the state affairs and possessed great esteem for her sons. She helped them get along well with each other through her advices and warnings, and she provided her grandson Mahmood b. Mohammad Tapar to be sent as the ruler of Iraq. Described as a generous and charitable lady, she built many charity foundations in Merv and Nishapur. Seferiyye Hatun died in the beginning of his son Sultan Sencer's rule. There is no standalone study in the literature about this lady whom poet Mu'izzi composed eulogies talking about her religiousness and character. This study evaluates the information on Seferiyye Hatun in the sources.

Keywords: Seferiyye, Seljuk, Hatun, Melikshah, Concubine.

“Ey mülk ve devletin temeli, ey tâc-ı dîn u dünyâ
Ey Meryem gibi âbide, ey Zehrâ gibi zâhîde

Her ikisi de âlemin sığınağı olan ey iki devletin kablesi
Her ikisi de dünyanın cemâli olan ey iki sultanın validesi!”

Mu'izzî

Giriş

Selçuklu hükümdarlarının başka bir hanedan ile sıhriyet bağı tesis etmek suretiyle kurduğu yakınlığın arkasında daha ziyade siyasî işbirliği, siyasî ilişkilerin güçlendirilmesi, üstünlük göstergesi, nüfuzun kuvvetlendirilmesi, kazanç veya güvence elde etme gibi gayeler yatmaktadır. Hem kendileri bu türde evlilikler yapmışlar hem de kız kardeşleri ya da kızlarını bu amaca uygun şekilde evlendirmişlerdir. Bu yaygın uygulama yanında hükümdarlar câriye veya hanedan üyesi olmayan kadınlarla da evlenmişlerdir. Özellikle bu evliliklerden câriyelerle yaptıkları diğerlerine nazaran ilgi çekmiştir.

Câriye kadın köle demek olup Türkçe “câriye” ve “odalık”, Farsça “kenîz” ve “kenîzek” Arapça “mamlûke”, “vasîfe”, “eme” ve “gurre” de yine kadın köleler için kullanılmış kelimelerdir². İslâm hukukuna göre köleler hür kişilerden farklı hukukî statüye sahip olurlardı. Öte yandan İslâm köleliğinin sona ermesi için bazı yollar ve usûller kabul etmiştir. *Gönüllü azât, kefâret borcu olarak azât* gibi söz konusu köleliğin sona eriş yollarından biri de İslâm coğrafyasında oldukça sık görülen *ümmüveled olarak azât* olunma idi³. Ümmüveled, efendisinden çocuk dünyaya getiren câriye için kullanılan bir deyim olmakla birlikte ümmüveled (çocuğun annesi) olanlar, İslâm hukukuna göre efendilerinin ölümlerinden sonra özgürlüklerine kavuşmaktaydılar⁴.

Selçuklu'da Sultan Melikşah'ın (1072-1092) ve oğlu Sultan Muhammed Tapar'ın (1105-1118) câriyelerle evlendiklerini ve bu câriye kadınların

1 Gökhan Gökmen, “Mu'izzî Divân'ında Bir Selçuklu Hâtunu: Tâceddîn Hâtun”, *Nüsha*, Cilt: XX, Sayı: L, Haziran 2020, s. 30; Mu'izzî, *Divân*, (neşr. 'Abbas İkbâl), Tahran 1318 hş., s. 7.

2 M. Âkif Aydın-M. Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, Cilt: XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 237.

3 Aydın ve Hamîdullah, *agm*, s. 242-243.

4 Ali Hatalmış, İslâm Toplumunda Kölelik ve Cariyelik, Araştırma Yayınları, Ankara 2012, s. 30; Aydın ve Hamîdullah, *agm*, s. 237, 239, 242-243.

hükümdara çocuk vererek ümmüveled statüsüne yükseldiklerini görürüz. Tâceddîn Seferiyye Hâtun ve Sercihan Hâtun câriye kökenli olup ümmüveled statüsüne yükselen ve özgürlüğünü kazarak Selçuklu hâtunu olma şerefine erişenlere örnektir. Her ikisi de sadece bununla kalmamış, güç ve itibar sahibi olmuştur. Sercihan Hâtun Irak Selçuklu Hükümdarı I. Mesud b. Muhammed Tapar'ın (1134-1151) annesidir. Ona “*nîst ender cihân*” (cihânda benzeri olmayan) şeklinde hitap edilmekteydi⁵. Ayrıca öyle anlaşılıyor ki ümmüveled statüsüne yükselmemiş bile olsa hükümdarların câriyeleri ekonomik açıdan güçlü kadınlardı. Örneğin Sultan Berkyaruk (1092-1104) öldüğünde İsfahan'da câriyesinin onun için yaptırdığı türbeye defnedilmiştir⁶. Câriyelikten ümmüveledliğe yükselen Selçuklu hâtunları, çocuklarının taht hakkı için hükümdarın hanedan üyesi eşleri kadar mücadeleci olmamış, nispeten geride durmayı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte yine de güçlü ve etkin idiler. Özellikle onlar içinden Melikşah'ın eşi, Tâceddîn lâkaplı Seferiyye Hâtun dikkati çeker ki döneminin en güçlü kadınlarından biridir. Ancak Sultan Muhammed Tapar ve Sencer'in (1119-1157) anneleri olarak adını bildiğimiz; İbn Kesîr'in “*Türklerin ve Acemlerin devletinde iki Müslüman hükümdara annelik yapmış tek kadın*” diyerek övdüğü⁷; Şair Mu'izzî'nin (ö. 518-521/1124-1127) “*Ey mülk ve devletin temeli, ey tâc-ı dîn u dünyâ! Ey Meryem gibi âbide, ey Zehrâ gibi zâhide! Her ikisi de âlemin sığınağı olan ey iki devletin kiblesi! Her ikisi de dünyanın cemâli olan ey iki sultanın validesi!*”⁸ diyerek yere göğe sığdıramadığı Seferiyye Hâtun'un hayatına dair kaynaklarda çok az bilgi vardır. Onun adına, Melikşah'ın ölümünden sonra ve özellikle oğullarının iktidar dönemleri ile ilgili olayların aktarılışı sırasında rastlanmaya başlanır. Satır aralarına serpiştirilmiş hayat hikâyesine bakıldığında, câriye kökenli olmasının yanı sıra kişiliği, dindarlığı, anneliği ve zekâsı gibi pek çok özelliği ile Melikşah'ın eşleri içerisinde öne çıktığı ve oldukça etkileyici biri olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de kaynaklarda ne Terken Hâtun (ö. 487/1094) ne de Zübeyde Hâtun onun kadar övgü ve beğeni almamıştır.

Soyu ve Adı

Tâceddîn Seferiyye Hâtun Sultan Melikşah'ın kaynaklarda adına rastladığımız üçüncü eşidir. Aynı zamanda ilk iki eşi Zübeyde Hâtun ve Terken

- 5 El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lügal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 74; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Abdülkerim Özeydin), Cilt: X, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 442; Bülent Kaçın, *Selçuklu Hâtunları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 62.
- 6 El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım* (Mesâlikü'l-Ebsâr), (çev. Ah-sen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 239; Münecceimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, Cilt: I, (Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), (yay. Ali Öngül), Akademi Yayınları, İzmir 2000, s. 94.
- 7 İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), Cilt: XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, s. 357.
- 8 Gökmen, *aqm*, s. 30; Mu'izzî, *age*, s. 7.

göz

Akademik
Bakış

139

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

Hâtun'un soyları Selçuklu ve Karahanlı hanedanlarına dayanırken Seferiyye Hâtun onun câriye kökenli tek eşidir. İbnü'l-Esîr Seferiyye Hâtun'un Türk asıllı olduğunu söylemekle yetinirken Urfalı Mateos Muhammed Tapar'ın Kıpçak asıllı bir kadından doğduğunu yazar. Ancak daha sonra bu kadının Melikşah'ı Bağdad'da zehirlediğini söyleyerek Seferiyye Hâtun'u Terken Hâtun ile karıştırır⁹.

Lâkabı Tâceddîn'dir. Selçuklu şairlerinden Mu'izzî'nin *Divân*'ında kendisine *Tâc-ı dîn u dünyâ* (Din ve dünyanın tâcı) ve *Tâc-ı dîn* (Dinin tâcı) şeklinde hitap edilmiştir¹⁰. Faruk Sümer Selçuklu hükümdarlarının, eşlerini seferlerde yanlarında götürmelerinden dolayı, Selçuklu hâtunlarında rastlanan *Seferiyye* adının da bir lâkap olması gerektiğinden bahseder¹¹. Seferiyye Hâtun'un Melikşah'a seferlerinde refakat ettiğini; üstelik hamile iken dahi bunu sürdürdüğünü görürüz. Melikşah'ın Halep seferine (479/1086) katılan ve bu sırada karnı burnunda olan hâtun, Suriye'nin kuzeyindeki Sincâr şehrinde konaklandığı sıra doğum yapmış ve oğlu Sencer dünyaya gelmiştir¹². Ahmed b. Mahmud ve el-Hüseynî, hâtunun büyük oğlu Muhammed Tapar'ın da yine bir sefer sırasında doğduğunu aktarır¹³. Mu'izzî ise Seferiyye Hâtun'u lâkabıyla kaydeder ve sık sık *Tâc-ı dîn u dünyâ* olarak hitap ettiği bu hâtuna Tâceddîn Hâtun der¹⁴. Bunlardan başka Seferiyye Hâtun'un adı İranlı tarihçi Gaffârî-i Kazvî'nin (ö. 975/1567) tarihi *Cihân-Ârâ*'da *Sunguriyye* (سنقوریه) olarak geçer¹⁵. Sungur (سنگور/sunkur) doğana benzeyen bir avcı kuşun adıdır. *Divânü Lûgâti't-Türk*'de *sungur*'un (sungur/songkur/sonkur) tuğrul kuşundan (togrul/toğrul) daha küçük yırtıcı bir kuş olduğu bildirilmiştir¹⁶. Akdoğan/Aksungur olarak da yazılmıştır¹⁷. Türkçe bir adlandırmadır. Eski Kıpçaklarda *sunkur* (sonkur) şeklinde yer alır¹⁸. Türklerde *sungur*, Alpsungur, Aksungur, Sungur el-Buharî, Sungur el-Azîzî gibi özellikle emîr ve kumandan adlarında çokça kullanılmıştır¹⁹. Seferiyye Hâtun'un *Sunguriyye* olarak anılması muhtemelen onun güçlü bir kadın oluşundan ileri gelmektedir. Nitekim Muhammed Tapar ve Sencer dönemlerinin en güçlü ve önemli hâtunlarından biridir.

Gör

- 9 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), (notlar: Edouard Dulaurer), Halil Yınanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 225-226.
- 10 Mu'izzî, *age*, s. 7, 156; Gökmen, *agm*, s. 28.
- 11 Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Cilt: II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 44.
- 12 İbn Kesîr, *age*, s. 257; İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 136-137.
- 13 Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, (haz. Erdoğan Merçil), Cilt: I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 126; el-Hüseynî, *age*, s. 41.
- 14 Mu'izzî, *age*, s. 555.
- 15 Gaffârî, *Târih-i Cihân-Ârâ*, (neşr. Hasan Nerâkî), Tahran 1342 hş., s. 109.
- 16 Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), Cilt: III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 381.
- 17 Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 206.
- 18 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999, s. 377.
- 19 "Sungur", *DİA*, Cilt: XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 527; Sümer, *age*, s. 93-94.

Seferiyye Hâtun için kaynaklarda tesadüf edilen bir diğer isim *Beşûlî* ya da *Bâşûlî*'dir. Reşidüddîn Fazlullâh, Muhammed Tapar ve Sencer'in *Beşûlî* (بشولى) adındaki bir câriyeden dünyaya geldiğini yazar²⁰. Faruk Sümer *باشولى* *Bâşûlî* şeklinde verdiği bu adın anlamının ne olabileceğinin anlaşılamadığını söyler²¹. *Divânü Lûgâti't-Türk*'de *Beşûlî* ya da *Bâşûlî* şeklinde bir kelime olmamakla beraber *demir tokmak* anlamına gelen *basu* (بسو) kelimesine rastlanır²². Ahmet Kütük ise bu kelimenin -lı/-li eki ile türetilmiş bir ad olduğu veya *baş* ve *ulu*'dan mürekkep bir ad olabileceği üzerinde durmuştur²³. Öte yandan bu adın Reşidüddîn Fazlullâh'ın eserinde işaret edildiği üzere Seferiyye Hâtun'un câriye iken kullandığı bir ad olması mümkündür.

Ailesi ve Çocukları

Melikşah'ın en güçlü ve ihtiraslı eşi kuşkusuz Terken Hâtun idi. Bu hâtun oğullarından Davud (Zilhicce 474/Mayıs 1082) ve Ahmed'i (481/1088-1089) erken yaşta kaybetmişti²⁴. Kendisinin ölümünden sonra çiçek hastalığından ölecek olan küçük yaştaki üçüncü oğlu Mahmud'u ise büyük bir hırsla Selçuklu tahtına çıkarmaya çabalamıştır. Ancak tüm gayretine rağmen başarısız olmuş ve bu uğraş içinde ölmüştür. Özellikle Terken Hâtun'un ölümünden sonra kaynaklarda adını görmeye başladığımız Seferiyye Hâtun'un da üç oğlu olmuştur. Bunlardan 18 Şaban 474/21 Ocak 1082'de Muhammed Tapar; 25 Recep 479/5 Kasım 1086'da Sincâr şehrinde ise Sencer doğmuştur²⁵. İbnü'l-Verdî Sencer'in doğumu ve adı ile ilgili şu bilgileri verir: "*Sincar'da doğan bu çocuğa Ahmed ismini verdiler. Ancak bir süre sonra Sincar'da doğmuş olduğu için ona Sencer ismi galip geldi. Onun ismi Türklerin indinde*

20 Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 95.

21 Sümer, *age*, 1999, s. 620.

22 Mahmûd el-Kâşgarî, *age*, s. 224; Ahmet Kütük, "Selçuklu Dünyasının Antroponimik Haritası (Selçuklu Çağında Ad Koyma Geleneği Hakkında Bazı Tespitler)", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VI, Bahar 2017, s. 151.

23 Kütük, *agm*, s. 151.

24 Sibt İbnü'l-Cevzî, "İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (h. 430-485=1038-1092)", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: XXVI, Sayı: XXX, Ankara 2005, s. 63; İbnü'l-Kalânîsi, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: XXIX, Sayı: XXXIII, Ankara 2008, s. 15-16; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, (seçme, tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 242; Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklular Dünyasında Yas Tutma Âdetleri ve Taziye Merasimleri", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: III, 2012, s. 32.

25 Hamdullah Kazvîni, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, (editör: Erkan Göksu), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 42; İbn Kesîr, *age*, s. 432; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, (çev. Ahmed Ateş), Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 148, 181; Reşidüddîn Fazlullâh, *age*, s. 113; İbnü'l-Esîr, *age*, XI, s. 187; Abdülkerim Özaydın, "Muhammed Tapar", *DİA*, Cilt: XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 579; "Sencer", *DİA*, Cilt: XXXVI, İstanbul 2009, s. 507.

Sancar'dır ve manası da yatağandır"²⁶. Ahmed b. Mahmud ve el-Hüsey-nî ise erken bir tarihi işaret ederek, Muhammed Tapar'ın da bir sefer sırasında doğduğunu kaydeder. Ahmed b. Mahmud'a göre 466/1073'de çıkılan Mâverâünnehir seferi sırasında Belh'e gelindiğinde Melikşah'a bir oğlunun dünyaya geldiği müjdelenmiştir. Bir oğlu olacağına çok sevinen Melikşah, bu oğluna babasının adını yani Muhammed adını koymuştur. Oğlunun doğumu sebebiyle fakirlere bağışlarda bulunup köleler azat etmiştir. Müneccimler ise doğan oğlu için "*Devleti gür olacak, uzak ve yakın bütün ülkelere hüküm kılacak*" demişlerdir²⁷. Muhammed Tapar Melikşah öldüğünde Berkyaruk'dan sonraki en büyük oğuldu.

Kendisinin Terken Hâtun'a benzer bir çaba içine girmediğini görmekle birlikte Seferiyye Hâtun, oğullarından ikisinin de hükümdar olduğu görme saadetine kavuşmuştur. Reşidüddîn Fazlullâh onun hükümdar olan iki oğlundan başka bir oğlunun daha olduğunu; ancak bu çocuğun henüz küçük yaşta iken öldüğünü ve Rey'e defnedildiğini aktarır²⁸. Bilindiği gibi oğullarından Muhammed Tapar İsfahan'da Sencer ise Merv'de medfundur. Mu'izzî "*Ey gece ve gündüz üç çocuğundan dolayı saadet bulan (hâtun)! Her üçü de zamana Melikşah'tan yadigârdır*" dizeleriyle Seferiyye Hâtun'un Melikşah'dan üç çocuğu olduğunu haber verir²⁹. Çocuklarından ikisinin hükümdar olup bunların Muhammed Tapar ve Ahmed Sencer olduğunu söylemesine bakılırsa burada bahsedilen üçüncü çocuk Seferiyye Hâtun'un kızıdır. Bu kız Halife Müstazhir Billâh (1094-1118) ile evlendirilen Seyyide İsmet Hâtun olmalıdır. Zekeriya Kitapçı bu hâtunun, Melikşah'ın en küçük kızı olması gerektiğini; hatta onun belki de Melikşah'ın ölümünden sonra doğmuş olabileceğini söyler³⁰. İsmet Hâtun, Muhammed Tapar döneminde, annesi Altun Hâtun adındaki bir Türk olan Halife Müstazhir Billâh ile evlendirilmiştir. Kaynaklarda nikâhın 100 bin dinar mihir ile İsfahan'da kıyıldığı (Şaban 502/Mart 1109), 162 deve ve 27 katırın taşıdığı bir çeyizle İsfahan'dan Bağdad'a gidildiği, Bağdad'ın süslendiği ve burada büyük bir servet dökülerek muhteşem bir düğün ile görülmemiş şenlikler yapıldığı kaydedilmiştir (10 Rama-

görsel

Akademik
Bakış

142

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022

- 26 İbnü'l-Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (tercüme ve notlar: Mustafa Alican), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 41.
- 27 Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 126; el-Hüsey-nî, *age*, s. 41.
- 28 Reşidüddîn Fazlullâh, *age*, s. 96.
- 29 Gökmen, *agm*, s. 37; Mu'izzî, *age*, s. 292, 556.
- 30 Melikşah'ın belki de hakkında en çok bilgiye sahip olabildiğimiz kızı Seyyide İsmet Hâtun ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kitapçı, *age*, s. 197-205. Melikşah'ın kaynaklarda adı verilmiş veya verilmemiş olan başka kızları da vardır. Kızlarını evlendirmesi münasebetiyle kaydedilmişlerdir. Melikşah'ın Zübeyde Hâtun'dan olma Cevher Hâtun adındaki kızı Gazne ülkesine gelin gitmiştir. III. Mesud b. İbrahim'in kardeşi Nasr b. İbrahim ile evliydi. Nasr'ı öldüren Mesud daha sonra onunla evlenmiştir. Melikşah, Kirman Selçuklu Meliki Sultanşah üzerine düzenlenen bir sefer sonrasında ise ismi bilinmeyen kızlarından birini Sultanşah ile evlendirmiştir. Ayrıca Abbasi Halifesi Muktedî Biemrillâh (1075-1094) ile Terken Hâtun'dan olma kızı Mâhmelek Hâtun evlendirilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esir, *age*, X, s. 145, 401, 402; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, s. 235; el-Hüsey-nî, *age*, s. 12; Erdoğan Mercil, *Kirmân Selçukluları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 45.

zan 504/22 Mart 1111)³¹. İbn Kesîr “*Bu, cidden muazzam ve muhteşem bir geceydi*” der³². Bu evlilikten bir erkek çocuğu olan İsmet Hâtun’un da annesi gibi bir vezirlik makamı olduđu³³; ayrıca yine annesi gibi oldukça hayırsever ve eli açık bir kadın olduğu görüldür. Vaiz Ali b. Hüseyin-i Gaznevî adına Bağdad’da bir cami, bir medrese ve külliye halinde bir ribat yaptırıp vakfetmiştir³⁴. Mu’izzî, *Divân*’ında *Melikşah’ın kızı ve Sultan Sencer’in kız kardeşi Şah Safiyye Hâtun*’dan da bahsetmektedir ki Mu’izzî, annesini açıkça belirtmediği için Seferiyye Hâtun’un bir diğerk çocuğunun bu hâtun olmasının ihtimali üzerinde durmak gerekir³⁵. *Safiyye Hâtun* hakkında *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*’da bir kayda rastlanır. Burada Devletşah “*Sultan Safiyye Hâtun’u, kendi kız kardeşini Melik Tâceddîn’e nikâhladı*” diyerek Sultan Sencer’in, kız kardeşini Sistan Meliki Tâceddîn Ebû’l-Fazl Nasr b. Halef (1106-1164) ile evlendirdiğini söyler. Bilindiği gibi Tâceddîn Ebû’l-Fazl, Sultan Sencer’e oldukça yakındı. Sultan Sencer’in ilk yenilgisini aldığı Katvan Savaşı’nda (5 Safer 536/9 Eylül 1141) sultanın esir düşme tehlikesi ortaya çıkınca onun çetresinin altına girmiş ve Sencer’in eşi Terken Hâtun ile birlikte esir düşmüştü³⁶. Ayrıca *Tâceddîn Seferiyye Hâtun’un kızı* olarak kaynaklarda belirtilmese de *Sultan Muhammed Tapar ve Sencer’in kız kardeşi* olarak kaydedilmiş Melikşah’ın diğerk kızlarını da bu vesile ile burada zikretmek gerekir. Bunlardan ilki *Sitâre Hâtun*’dur. Sitâre Hâtun, Kâkûyî Emîri Alâüddevele Ebû Kâlicâr Gerşâb b. Ali b. Ferâmürz ile evlendirilmiştir ki İbnü’l-Esîr’e göre Emîr Alâüddevele Muhammed Tapar’a çok yakındı. Ayrıca Alâüddevele Sultan Sencer’i de desteklemiş ve yeğeni Mahmud ile Sâve’de yaptığı savaşta (513/1119) onun safında yer almıştı³⁷. Bundan başka Muhammed Tapar ve Sencer’in Karahanlı topraklarına ve Gazne ülkesine gelin giden iki kız kardeşi daha vardı. İlki Sultan Sencer’in kayınpederi de olan Semerkant Hükümdarı Karahanlı hanedanından Muhammed Arslan Han b. Süleyman b. Davud Buğra Han (1102-1130) ile evli idi³⁸. Melikşah’ın ismini bilmediğimiz bu kızından olan

- 31 Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 42; el-Hüseyinî, *age*, s. 57; İbnü’l-Esîr, *age*, X, s. 387; İbn Kesîr, *age*, s. 330, 376-377; Abdülkerim Özeydin, “Müstazhir-Billâh”, *DİA*, Cilt: XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 128; Kitapçı, *age*, s. 200.
- 32 İbn Kesîr, *age*, s. 330.
- 33 İbn Kesîr, *age*, s. 332; Kitapçı, *age*, s. 193, 210.
- 34 İbn Kesîr, *age*, s. 428; Müjgan Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, Cilt: IX, Sayı: XXVI, (Aydın Sayılı Özel Sayısı-II), Ankara 1996, s. 594.
- 35 Mu’izzî, *age*, s. 558.
- 36 Devletşah, Şair Tezkireleri, (çev. Necati Lugal), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 165; Kaçın, *age*, s. 178-179; Reşidüddîn Fazlullâh, *age*, s. 118-119; el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 249; İbnü’l-Esîr, *age*, XI, s. 80; el-Hüseyinî, *age*, s. 66; Osman G. Özgüdenli, “Sistan”, *DİA*, Cilt: XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 275.
- 37 İbnü’l-Esîr, *age*, X, s. 437; el-Yezdî, *Selçukluların Hikâyesi (El-Urâza fi’l-Hikâyeti’s Selcûkiyye)*, (çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 78; Erdoğan Merçil, “Yezdî”, *DİA*, Cilt: XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 510; Ahmet Güner, “Yezdî Kâkûyîleri (Kâkveyhîler) ve Selçuklular”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, Cilt: I, S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya 2001, s. 360, 364.
- 38 İbnü’l-Esîr, *age*, X, s. 285, XI, s. 81, 82, 84; Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 51; Ergin Ayan,

Mahmud, Sencer Oğuzlara esir düştüğünde Selçuklu tahtına çıkan ve başarısız olup Cürcan'a giden Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşah'tan sonra tahta çıkartılmıştır (Şevval 549/Aralık 1154-Ocak 1155)³⁹. Diğeri ise Gazne ülkesinden III. Mesud b. İbrahim ile evlendirilen *Mehd-i Irak* lâkaplı *Gevherşah Hâtun* idi⁴⁰. Nizâmülmülk'ün, bu kızın düğünü ve Gazne'ye gönderilmesi münasebetiyle hazineden 100 bin dinar çıkardığı ve evliliğin gerçekleşmesi için çok çaba gösterdiği kaydedilir⁴¹. III. Mesud da Gazne'den İsfahan'a ağırlık olarak çok sayıda mal göndermiştir⁴². Ahmed b. Mahmud Melikşah'ın bu kızına güzelliği sebebi ile Mehd-i Irak dediklerini yazar⁴³. El-Hüseynî ise Rey'den Gazne'ye gittiğinden, Gazne ülkesinde Mehd-i Irak lâkabıyla ünlendiğini söyler⁴⁴. *Selçuk-Nâme*'de yer alan, III. Mesud'un Melikşah'ın kızı Gevherşah Hâtun ile evlendiğine ve bu kızın Mehd-i Irak lâkabıyla anıldığına⁴⁵, *Tabakât-ı Nâsırî*'de de Mehd-i Irak lâkabıyla ünlü Melikşah'ın kızının Sencer'in kız kardeşi olduğuna⁴⁶ dair kayıtlar ve *Tezkiretü's-Şu'arâ*'da ise Behramşah'tan bahsedilirken kullanılan "*dayısı Sultan Sencer*" ifadesi⁴⁷ bu hâtunun Seferiyye Hâtun'un kızı olduğu düşüncesini kuvvetlendirirse de bu konuda kesin bir sonuca varılamaz. III. Mesud daha sonra muhtemelen Gevherşah Hâtun öldüğünden, tahta çıktığında öldürttüğü kardeşi Nasr ile evli bulunan Berkyaruk'un kız kardeşi Cevher Hâtun ile evlenmiştir. III. Mesud öldükten sonra oğlu Behramşah ile kardeşi Arslanşah arasında başlayan taht mücadelelerinde ise Arslanşah üvey annesi Cevher Hâtun'u baskı altına alıp kötü davranmış ve 200 bin dinâr kırmızı altın ve daha pek çok hediye ile birlikte elçi olarak Sencer'e göndermiştir ki o da Arslanşah'ın baskı ve kötü muamelesi sebebiyle Sencer ile konuşmasında olumsuz bir tavır takınarak onu savaşa teşvik etmiştir. Böylece Horasan Meliki Sencer tarafından Behramşah tahta oturtulmuştur⁴⁸. Bunlardan başka Muhammed Tapar'ın, Bâvendîlerin (665-1349) İspehbediyye kolundan Taberistan Hâkimi Hüsâmüddeve *Şehriyâr* b. Kârin'in büyük oğlu Necmüddeve b. Şehriyâr (1109-1117) ile kız kardeşi *Salkım Hâtun*'u (خاتون سلقم) evlendirdiği, Necmüddeve'nin ölü-

Gors

- Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2017, s. 99.
- 39 İbnü'l-Esîr, *age*, XI, s. 159, 187; el-Bundârî, *age*, s. 284; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s. 207.
- 40 El-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*. *Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsahlar*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 48, 88; Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 35.
- 41 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 151; Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 161.
- 42 Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 35.
- 43 Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 35.
- 44 El-Hüseynî, *age*, s. 40.
- 45 Ahmed b. Mahmud, *age*, I, s. 35.
- 46 El-Cüzcânî, *age*, s. 48.
- 47 Devletşah, *age*, s. 123.
- 48 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 402-403; el-Yezdî, *age*, s. 163. El-Hüseynî, III. Mesud'un Alp Arslan'ın kızı Gevher ile, Mesud'un kardeşi Nasr'ın ise Berkyaruk'un kız kardeşi Cevher Hâtun ile evlendiğinden bahseder. Bkz. El-Hüseynî, *age*, s. 12.

münden sonra Salkım Hâtun'un, eşinin kardeşi Alâüddevle Ali b. Şehriyâr ile evlendiği, ona *Hâtûn-i Selçûkî* dendiği ve İsfahan'da öldüğü;⁴⁹ Sencer'in de 495/1101-1102'de Buhara sadrı tayin ettiği Hanefi fakihî Abdülazîz b. Ömer b. Mâze'yi *bir kız kardeşi ile* evlendirdiği bilinmektedir⁵⁰.

Tâceddîn Seferiyye Hâtun câriye kökenli idi. Melikşah'a çok sayıda evlat vererek ümmüveled statüsüne yükselmiş; Melikşah'ın ölümünden sonra ise Selçuklu dünyasının en güçlü ve etki sahibi kadınlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte kendi ailesini de unutmadığını ve onlarla yeniden bir araya gelebilmek için uğraş verdiğini görürüz. Ne var ki ailesinin nerede yaşadığı ile ilgili bir bilgiye sahip değildi. Buna rağmen araştırmalar yaptırmış ve sonunda annesinin ve aile efradının nerede yaşadığını tespit ettirmiştir. Ailesini tekrar görebilmek arzusuyla bolca para göndererek onları yanına getirtmiştir. İbn Kesîr'de aktarılanlara göre Seferiyye Hâtun annesini 40 yıldır görmemişti. Bu sebeple onu denemek istemiştir. Annesini getirdiklerinde kendisini tanıyıp tanıyamayacağını anlamak için câriyelerin arasına oturarak gizlenmişti. Ancak annesi kızının konuşmasını duyduğunda onu sesinden tanıdı. Kucaklaşmışlar, ağlaşmışlar ve hasret gidermişlerdi. İbn Kesîr bu olayı aktarırken annesinin bu sırada Müslüman olmadığını ve kızının vasıtasıyla İslâmı seçtiğini söyler⁵¹. Ayrıca İbn Kesîr'in 40 yıldır annesini görmediği bilgisinden yola çıkarak Seferiyye Hâtun'un, aile efradını yanına getirtmesinin Melikşah'ın ölümünden sonra olduğu tahmin edilebilir.

Mu'izzî'nin *Dîvân*'ında Seferiyye Hâtun'un anne ve kardeşi ile ilgili olarak şu beyitler geçer:

*“Senin bahtının ışığı anne ve kardeşe doğru parlayınca,
her ikisi de düşmanın elinden sağ salim kurtuldular.
Çölde her ikisi de avare olduktan sonra,
seninle birlikte şu an din bahçesinde temâşâ ettiler.
Her ikisinin de küfrü iman oldu,*

- 49 Erdoğan Merçil, “Bâvendiler”, *DİA*, Cilt: V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 215. Salkım Hâtun hakkında Faruk Sümer şunları kaydetmiştir: “*Salkım (?) Hâtun Melik Şah'ın kızlarından olup Mâzenderan hakimi Râvendî Necmüddevele Karin b. Şehriyâr ile evlendirilmişti. Onun ölümünden sonra kardeşi Alâüddevle Ali b. Şehriyâr ile nikâhlandı. Alâüddevle bu hâtuna birçok yerleri dirlik olarak verdi. Ona karşı saygılı davranıyordu. Salkım Hâtun da buna lâyık bir kadın idi. Ağır başlı, iyilik severdi. Ona Hâtûn-i Selçûkî deniliyordu. 1132'lerde kocaşından izin alarak babası Melikşah ile kardeşi Tapar'ın mezarlarını ziyaret etmek için İsfahan'a gitmişti, orada vefat etti. Sultan Sancar Mâzenderan hakimini sıkıştırarak kız kardeşinin nikâh akçesi ile terekesinin bedelini geri almıştı. Anlaşıldığına göre, Mâzenderan hâkimi Salkım (?) Hâtun'u ihmal etmiş o da baba ve ağabeyinin mezarlarını ziyaret edeceğini söyleyip İsfahan'a gitmiştir. Sancar'ın Alâüddevle Ali'ye kızgınlığı buradan da gelmiş olmalıdır”. Bkz. Sümer, *age*, s. 665.*
- 50 Ali Öngül, “Burhan Ailesi”, *DİA*, Cilt: VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 431; Merçil, *aynı yer*, s. 215; Kaçın, *age*, s. 177, 181-182.
- 51 İbn Kesîr, *age*, s. 357.

göz

*her ikisinin de derdi derman oldu.
Her ikisinin derdi bitti,
her ikisinin dikenini hurmaya dönüştü*⁵²

Buradaki *senin bahtının ışığı anne ve kardeşe doğru parlayınca*⁵³ ifadesinden Seferiyye Hâtun'un bir erkek kardeşi olduğu, onu da yanına getirttiği ve onun da annesi ile birlikte İslâmî seçtiği anlaşılmaktadır.

Taht Mücadeleleri ve Esir Düşmesi

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra, önce oğulları Berkyaruk ve Mahmud/annesi Terken Hâtun arasında daha sonra ise Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında taht mücadeleleri yaşanmıştır. Bilindiği gibi Terken Hâtun, oğlu Mahmud'un saltanatını temin için büyük bir gayret sarf etmişti. Melikşah öldüğünde Muhammed Tapar babasının yanında Bağdad'da bulunuyordu. Seferiyye Hâtun'un en büyük erkek çocuğu olan Tapar bu sırada 11 yaşına yaklaşmış durumdaydı⁵⁴. Kardeşi Sencer ise henüz 6 yaşına girmişti⁵⁵. Terken Hâtun Berkyaruk ile mücadele için Bağdad'dan ayrılırken oğlu Mahmud ile birlikte Muhammed Tapar'ı da yanına almış ve İsfahan'a gitmiştir. Burada Berkyaruk tarafından kuşatıldıklarında Muhammed Tapar ağabeyi Berkyaruk'un yanına kaçmıştır. Bu sırada annesi Seferiyye Hâtun, Berkyaruk'un karargahındaydı⁵⁶. Anlaşıyor ki Melikşah öldükten sonra taht için ne Muhammed Tapar ne de Sencer iddialı olmamışlar; aksine Berkyaruk'u desteklemişlerdi. Aynı şekilde Seferiyye Hâtun da Terken Hâtun gibi taht iddiası ve çabası içine girmemiştir. Elbette bu duruma taht adaylarının annelerinin birinin Karahanlı, birinin de Selçuklu ailesinden olması etki etmiştir ki kaynaklarda Terken Hâtun'un oğluna verilen desteğin arkasında soyu Alp Er Tonga'ya dayandırılan Karahanlı ailesinden geliyor olmasının yattığı kaydedilmiştir⁵⁷. Yine *Zübdetü'n-Nusra*'da "*Berkyaruk'un annesi de Selçuklilerdendi*" denilerek Zübeyde Hâtun'un aynı şekilde, soyca güçlü oluşundan bahsedilir⁵⁸. Oysa Seferiyye Hâtun'un durumu oldukça farklıydı.

Verdikleri destekten dolayı Berkyaruk kardeşlerini kendisinden uzaklaştırmamıştır. Muhammed Tapar'a Gence ve çevresinin idaresini vermiştir. Onu bölgeye melik olarak gönderirken Emîr Kutluğtegin'i ona atabeg atamıştır. Taht mücadelesinde kendisine destek veren diğer kardeşi Sencer'i ise doğuda Alparslan'ın (1064-1072) oğlu Arslan Argun isyan edince onun

52 Gökmen, *agm*, s. 30-31; Mu'izzî, *age*, s. 8.

53 *çün tâft fer-i bahtet bâ mâder ü berâder...*

54 Abdülkerim Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 11.

55 El-Cûzcânî'ye göre Sencer 10 yaşındaydı. Bkz. El-Cûzcânî, *age*, s. 86.

56 İbnü'l-Esir, *age*, X, s. 237; Özeydın, *Tapar*, s. 579.

57 *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, (haz. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952, s. 10-11.

58 El-Bundârî, *age*, s. 84.

üzerine görevlendirmiştir. Bu isyanın ortadan kalkmasından sonra Sencer Berkyaruk tarafından Horasan'ın idaresine getirilmiş; Emîr Kumâc da onun atabegi olarak atanmıştır⁵⁹. Dolayısıyla görüldüğü üzere, Seferiyye Hâtun Berkyaruk'un tahta çıkışı sırasında geri planda kalmış ve oğulları adına bir mücadele içine girmediği gibi taraflardan Zübeyde Hâtun ve oğlu Berkyaruk'a destek vermiştir. Berkyaruk'un Terken Hâtun'a ve diğer rakiplerine karşı mücadelesinde Muhammed Tapar ve Sencer de kardeşlerine yardımcı olmuşlardı. Öte yandan daha sonra Muhammed Tapar'ın Berkyaruk ile savaşmak üzere harekete geçtiğini görürüz ki bu durumun oluşmasında Vezir Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ün büyük etkisi vardır. Müeyyidülmülk Berkyaruk'un veziri iken azledilmiş ve daha sonra Muhammed Tapar'ın yanına giderek ona vezir olmuştur. Muhammed Tapar'ın Berkyaruk'a karşı saltanat iddiasıyla ortaya çıkması ve adına hutbe okutmasına etki etmiştir⁶⁰. Muhammed Tapar'ın saltanatı ele geçirmek üzere harekete geçtiği sırada annesi Seferiyye Hâtun'un Sencer'in yanında olduğu anlaşılıyor. Muhammed Tapar Rey'de bulunan ağabeyi Berkyaruk üzerine yürüdüğünde Berkyaruk şehri terk etmiştir. Ancak Zübeyde Hâtun şehirde kalmıştı. Rey'e girildiğinde (2 Zilkâde 492/20 Eylül 1099) Vezir Müeyyidülmülk Zübeyde Hâtun'u yakalatarak Rey Kalesi'ne hapsedmiştir. Burada ondan kendisine 5000 dinar vereceğine dair bir senet almıştır. Ardından onu öldürmek istemiştir. Yakın adamları bu işi yapmamasını, askerlerin Berkyaruk'u sevdiğini ancak Zübeyde Hâtun'u sevmediğini; bu sebeple öldürülecek olursa askerlerin Berkyaruk'un tarafına geçeceğini söyleyerek onu ikaz etmişlerse de dinlememiştir. Şahsî meselesi ve kini olduğu bu hâtunu henüz kırk iki yaşında iken boğdurmuştur (492/1099)⁶¹. Daha sonra Berkyaruk Sencer ile savaşmış; ancak bu sefer Seferiyye Hâtun Berkyaruk'a esir düşmüştür. İbnü'l-Esîr annesinin esir düştüğünü duyan Sencer'in, Zübeyde Hâtun'a yapılan intikamı için annesinin öldürüleceğinden korktuğunu söyler. Ancak Berkyaruk onu öldürtmemiştir. Aksine Seferiyye Hâtun'u yanına çağırıp ona "*Seni kardeşim Sencer yanındaki esirleri serbest bıraksın diye esir almıştım. Sen benim annemin dengi değilsin ki öldüreyim*" demiştir. Gerçekten de Sencer esirleri serbest

59 Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 36-37; Müneccimbaşı, *age*, s. 78, 97.

60 Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 38.

61 Berkyaruk amcası Tutuş'a karşı kazandığı zaferden sonra İsfahan'da bulunan annesi Zübeyde Hâtun'u yanına getirtmek istemiş; ancak içinde Müeyyidülmülk'ün de olduğu bir grup emîr, Berkyaruk'a annesini terk etmesinin daha uygun olacağını söylemiştir. Berkyaruk ise "*Ben hükümdarlığı ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum*" diyerek onları geri çevirmiştir. Zübeyde Hâtun İsfahan'dan geldiğinde olan biteni öğrenmiş, Müeyyidülmülk'e karşı tavrını değiştirmiştir. Müeyyidülmülk'ün, aralarında düşmanlık bulunan kardeşi Fahrülmülk ise yaşanan olayları kendi lehine kullanmak için harekete geçmiştir. İbnü'l-Esîr'e göre çok sayıda mal sarf ederek vezirliği ele geçirmiştir. Böylece Müeyyidülmülk azledilirken kardeşi Fahrülmülk vezir olmuştur. Müeyyidülmülk bu olaydan sonra Muhammed Tapar'ın yanına giderek ona vezir olmuştur. Vezirlikten azledilen Müeyyidülmülk ile Zübeyde Hâtun arasında bu suretle bir düşmanlık oluşmuştur ki devrik vezir, intikam hissi ile Muhammed Tapar'ı kardeşi Berkyaruk'a karşı harekete geçmeye teşvik ve tahrik etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 212.

bırakınca o da Seferiyye Hâtun'u serbest bırakmıştır⁶². Berkyaruk'un "an-nemin dengi deġilsin" demesinin nedeni muhtemelen onun cârîye kökenli olmasıydı. Zübeyde Hâtun ise Çaġrı Bey'in oġlu Emîr Yâkûtî'nin kızı ve Azerbaycan Valisi İsmâil b. Yâkûtî'nin kız kardeşi idi⁶³. Annesinin Selçuklu ailesinden yani soylu bir aileye mensup olmasından dolayı Berkyaruk Seferiyye Hâtun'u, kendi annesinin dengi görmediğini, muhakkak ki onun öldürülmüş olmasının verdiği üzüntüyle dile getirmişti. Bununla birlikte daha sonra Müeyyidülmülk Berkyaruk'a esir düşecek ve Sultan onu kendi elleriyle öldürecektir⁶⁴.

Selçuklu Devlet İdaresindeki Rolü ve Etkisi

Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdar eşleri devlet idaresine kimi zaman doğrudan ya da dolaylı biçimde etki etmekteydiler. Bu hususta özellikle Terken Hâtun iyi bilinmektedir. Bununla birlikte Terken Hâtun ve Zübeyde Hâtun gibi Seferiyye Hâtun'un da etkin ve güçlü Selçuklu hâatunlarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak onun adına kaynaklarda daha ziyade diġer iki hâatunun ölümlerinden sonra rastlanmaya başlanır. Onlar gibi Seferiyye Hâtun'un da kendisine baġlı bir divânı vardı. Başkanı ve veziri Şerefeddin Ebû Tâhir b. Sa'deddin b. Ali el-Kummî idi⁶⁵.

Seferiyye Hâtun devlet yönetiminde oldukça etkindi. Tıpkı Zübeyde Hâtun'un, oġlu Berkyaruk'un veziri Müeyyidülmülk'ün azledilmesindeki rolüne benzer şekilde Seferiyye Hâtun da oġlu Sencer'in veziri Kiyâ Mücirüdevle Ebû'l-Feth Ali b. Hüseyin Erdistanî'nin azledilerek yerine Nizâmülmülk'ün en büyük oġlu Fahrülmülk'ün getirilmesinde aktif rol oynamıştır. Fahrülmülk, kardeşi Müeyyidülmülk'ün yerine vezir olarak atanmadan önce çok sayıda mal-mülk sarf etmiş ve vezirliġi elde etmişti (488/1095). Ancak vezirliġi elde etmesinde Zübeyde Hâtun ile birlikte rolü olan Müstevfi Mecdülmülk'ün ikinci bir manevrası ile kısa süre sonra vezirlikten azledildiğinde (490/1096-1097) Sencer'in vezirliġine tâlip olmuş; aynı şekilde bu sefer de Seferiyye Hâtun'a ve ümeraya çok sayıda mal-mülk sarf ederek vezir olmayı başarmıştır⁶⁶.

Seferiyye Hâtun'un, oġullarının birbirleri ile anlaşmalarında, birbirlerine destek vermelerinde ve iyi bir uyum sergilemelerinde önemli bir rolü

62 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 245.

63 Reşidüddin Fazlullâh, *age*, s. 95; Zahîruddin Nişâbüri, *Selçuknâme*, (haz. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Yayınları, İstanbul 2018, s. 96.

64 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 238; İbnü'l-Verdi, *age*, s. 54-56.

65 Abdülkerim Özaydın, "Vezir/Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik", *DİA*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 84; Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Divân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Divânları)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 140.

66 El-Bundârî, *age*, s. 87; İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 336. Abdülkerim Özaydın, "Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk", *DİA*, Cilt: XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 99; Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Rüşvet", *Selçuklular-Makaleler-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 161.

olmuştur. Mu'izzî Seferiyye Hâtun için yazdığı kasidelerinde çok sık şekilde bu hususu hatırlatarak oğullarının onu dinlemesi ve onun tedbirleri sayesinde iyi durumda olduklarını söyler⁶⁷. Kaynaklara yansıdığı kadarıyla bu duruma en iyi örneklerden birisi Seferiyye Hâtun'un, oğlu Sencer ile torunu Mahmud arasında yapılan Save Savaşı'ndan sonra iki tarafı uzlaştırmak ve Mahmud'un affedilmesini sağlamak üzere devreye girmesidir. Oğlu Sencer'e "Gazne ve çevresini, Mâverâünnehr'i istilâ ettin, pek çok yere hâkim oldun, hepsini sahiplerine verdin, kardeşinin oğlunu da onlardan biri gibi kabul et" demiştir. Sencer annesinin bu tavsiyesini uygun bulmuş olacak ki yeğeni Mahmud ile anlaşmış ve onu affetmiştir. Mahmud'a barış teklif eden Sencer onu veliahtı yapmayı vaat etmiştir. Böylece Mahmud amcası Sencer'in yanına gitmiş ve bu sırada babaannesi Seferiyye Hâtun'a misafir olmuştur (Şaban 513/Kasım-Aralık 1119)⁶⁸. Dolayısıyla Mahmud ile Sencer arasındaki savaş haline Seferiyye Hâtun son vermiştir⁶⁹. Onun tavsiyesine uyan Sencer yeğenini Irak topraklarına Sultan olarak göndermiştir ki Mu'izzî de Seferiyye Hâtun'un tedbirli bir kadın olduğunu ve sultanlar arasındaki vefa, biat, barış ve birliğin onun tedbiri sayesinde sürdüğünü yazmıştır⁷⁰. Nitekim oğulları Muhammed Tapar ve Sencer'in Berkayaruk ile iyi başlayan ilişkilerinin, kardeşler arasındaki uyum ve yardımlaşmaların ve Sencer'in yeğeni Mahmud ile anlaşmasının ardında Seferiyye Hâtun'un olduğunu görürüz. Mu'izzî de bir kasidesinde Seferiyye Hâtun'un, daima oğullarına *devletin ve milletin huzuru için* tavsiyelerde bulunduğundan bahsetmiştir⁷¹.

Ölümü ve Kişiliği

Seferiyye Hâtun 515/1121-22'de Merv'de vefat etmiştir⁷². Bu hayır ve iyilik timsali hâtunun ölümü üzerine torunu Irak Selçuklu Hükümdarı Mahmud b. Muhammed Tapar Bağdad'da bir taziye merasimi düzenlemiştir. İbnü'l-Esîr Sultan Mahmud tarafından düzenlenen taziye merasiminin bir eşinin daha görülmediğini söyler⁷³. Seferiyye Hâtun öldüğünde tahtta oğlu Sultan Sencer bulunuyordu. Sultan Sencer annesinin ölümü üzerine, cenaze namazında bizzat imamlık etmiştir. Aktarılanlara göre cenaze namazının kılınması için hazırlanıldığı zaman Sultan Sencer âlim ve sâihlere "İçinizde hayatı boyunca namazını kasden kazâya bırakmamış biri öne çıksın ve imâmlık etsin" demiştir. Ancak kimse öne çıkmamıştır. Bunun üzerine Sultan Sencer öne çıkmış ve annesinin cenaze namazını kendisi kıldırıştır⁷⁴.

67 Gökmen, *agm*, s. 25-46; Mu'izzî, *age*, s. 100, 106, 712.

68 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 438-439.

69 Ahmed b. Mahmud ve el-Hüseynî, Sultan Sencer ile yeğeni Mahmud arasındaki savaş halinin sona ermesine Mahmud'un veziri Nizâmeddîn Kemâlmülk es-Sümeiremi'nin etki ettiğini yazar. Bkz. Ahmed b. Mahmud, *age*, II, s. 44-45; el Hüseynî, *age*, s. 62.

70 Gökmen, *agm*, s. 33; Mu'izzî, *age*, s. 100.

71 Gökmen, *agm*, s. 44; Mu'izzî, *age*, s. 712.

72 İbn Kesîr, *age*, s. 356-357; Hamdullah Kazvîni, *age*, s. 70.

73 İbnü'l-Esîr, *age*, X, s. 469.

74 Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (tercüme ve notlar: Erkan Gökse), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 181.

İbn Kesîr Seferiyye Hâtun'un Melikşah'ın gözdesi olduğunu ve benzeri bir kadının az olduğunu yazar. İki Müslüman hükümdarın annesi olduğundan, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (685-705) eşi, I. Velîd (705-715) ve Süleyman'ın da (715-717) anneleri olan ve her iki oğlu da hilâfet makamına oturmuş Vellâde bint Abbâs'ın ancak ona denk gösterilebileceğini söyler⁷⁵. Ayrıca bu hâtun çokça sadaka vermesi ve insanlara yardımlarda bulunması ile de bilinmiştir. Her sene Mekke'ye fakirlere dağıtılması için hacılarla birlikte erzak gönderdiği, Mekke yolundaki sebillerin susuz kalmaması için sebillere su taşıyanlara çokça para verdiği, çok hayırsever bir kadın olduğu kaydedilmiştir⁷⁶. Mu'izzî onun Merv ve Nişâbur'da pek çok imâret yaptırdığından övgüyle bahseder. Hatta İran'ın onun yaptığı hayırlarla mâmur hâle geldiğini anlatır ki bu imâretler hakkında verdiği bazı ayrıntılara bakılırsa bunlar içinde bir medrese de vardır⁷⁷. Öte yandan İbn Kesîr nasıl Seferiyye Hâtun'u iki Müslüman hükümdara annelik yapmasından dolayı Vellâde bint Abbâs'a denk göstermişse aynı şekilde Mu'izzî de Seferiyye Hâtun'u Abbasi Halifesi Hârûn Reşîd'in (786-809) eşi Zübeyde Hâtun ile (ö. 216/831) mukayese etmiştir. Ancak Mu'izzî'ye göre Seferiyye Hâtun, Horasan'da yaptığı hayırların çokluğu sebebiyle Zübeyde Hâtun'dan daha üstündür⁷⁸.

Mu'izzî'nin *Dîvân*'ında Seferiyye Hâtun, merhametli, cömert, dindar, sabırlı, tedbirli ve halkına karşı şefkatli bir kadın olarak resmedilir. “*Onun zekâsına kıyas yapılamaz. Onun zekâsı ne kadardır, kimse bilemez*” diyen Mu'izzî, Seferiyye Hâtun'un zekâsını da överek bilge ve zeki bir kadın olduğundan bahseder⁷⁹. Mu'izzî bir kasidesinde de “*Feraset sahibi, devleti ve dini yücelten sen olduğun için, saltanat ve din, sonsuza kadar senin zekânla sana bağlıdır*” diyerek oğullarının başarılarının arkasında annelerinin olduğuna işaret eder⁸⁰. *Dîvân*'da Seferiyye Hâtun için yazılmış toplam 268 beyitten oluşan müstakil 10 kaside vardır. Mu'izzî'nin bazı kasidelerinde onu oldukça mübalağalı bir şekilde övdüğü görülür. Methiyelerinin yanı sıra, ölümü üzerine ise 34 beyitlik bir mersiye kaleme almıştır⁸¹. Mu'izzî mersiyesinin son dizelerinde Seferiyye Hâtun'un öldüğünü, Sultan Sencer'e ettiği dualarla şöyle bildirir:

“*Cihân şâhının annesi toprağın altına girdiyse;
cihan şâhının muradı, yeryüzününün saltanatı olsun.
Devlet bağında gonca gül kuruduysa,
Mu'izzeddîn'in devletinin gülü tomurcuklansın.*”

75 İbn Kesîr, *age*, s. 357.

76 İbn Kesîr, *age*, s. 356-357; Cunbur, *agm*, s. 593-594.

77 Mu'izzî, *age*, s. 102, 291; Gökmen, *agm*, s. 33-35, 37.

78 Gökmen, *agm*, s. 43; Mu'izzî, *age*, s. 558.

79 Gökmen, *agm*, s. 25-46; Mu'izzî, *age*, s. 101, 115, 156.

80 Gökmen, *agm*, s. 44; Mu'izzî, *age*, s. 712.

81 Gökmen, *agm*, s. 28, 45; Mu'izzî, *age*, s. 7-8, 100-101, 101-102, 115, 156-157, 291-292, 492-493, 555-556, 557-558, 712.

*Bu soyda ağlayan göz olmasın.
Bu hânedanda gamlı gönül olmasın.
(Bu) dünyadan ahirete göçen iffetli bir kadın,
mahşere kadar cihan şâhının yardımcısı olsun.
Cihân şâhının felekten ve zamandan nasibi,
Hep fetihler ve zafer ile başarı ve kudret olsun⁸²*

Sonuç

Gerek Selçuklu hanedanından olan gerekse bu hanedana sonradan katılan hâtunlarla ilgili mevcut bilgilerimiz oldukça azdır. Kaynaklarda onlara çoğunlukla Selçuklu iç ve dış siyasetine etkileri nespetince yer verilmiş; isimleri ölüm veya evlilik dolayısı ile kaydedilmiştir. Tâceddîn Seferiyye Hâtun da kendisi ile ilgili ayrıntılara sahip olamadığımız Selçuklu hâtunlarından biridir. Bununla birlikte kaynaklara serpiştirilmiş hayat hikayesine dair parçalar bir araya getirildiğinde karşımıza güçlü, zeki, sevilen ve etkileyici bir kadın portresi çıkmaktadır. Esasen bu portre Selçuklu hâtunlarında görmeye alıştığımız güçlü, dindar ve karakterli yapının güzel örneklerindedir. Nitekim Selçuklu hâtunları siyasetteki ve devlet yönetimindeki rolleri bir yana dindarlıkları, annelikleri ve hayırseverlikleri ile de öne çıkmıştır. Seferiyye Hâtun da devlet yönetiminde etkin ve güç sahibi bir kadın olmaktan başka anneliği, zekâsı, dindarlığı, eli açıklığı ve hayır işlerinin çokluğu ile takdir toplamıştır.

Seferiyye Hâtun Melikşah'ın bilinen câriye kökenli tek eşidir. Kıpçak asıllı olduğundan her ne kadar Melikşah'ın diğer iki eşinden soy olarak bir farkı bulunmasa da câriye kökenli oluşu ile onlardan ayrılmıştır. Melikşah'ın ölümünden sonra baş gösteren taht mücadelelerinden bahseden kaynaklarda Terken Hâtun ve Zübeyde Hâtun'un Karahanlı ve Selçuklu hanedanından olduklarına vurgu yapılması, tahta çıkışlarda adayların annelerinin mensup olduğu ailenin ne denli önemli görüldüğünü ortaya koyar. Aynı şekilde Seferiyye Hâtun'un da oğullarının iktidar hakkı için kolları sıvamış bu iki hâtuna karşı taht iddiası içine girmemesi ve bir adım geride durmayı tercih etmesi asaletin taht mücadelelerindeki gücü ve kıymeti ile ilgili olmalıdır. Öte yandan soyca asil bulunmasa dahi onun bu kimliğe sahip olduğu sonucuna, hakkında bildiklerimizden kolayca ulaşılabilir.

Kaynaklar

AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-Nâme*, (haz. Erdoğan Merçil), Cilt: I-II, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

ANADOLU SELÇUKLULARI DEVLETİ TARİHİ III, (haz. Feridun Nafiz Uzluğ), Ankara 1952.

AYAN, Ergin, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2017.

82 Mu'izzî, *age*, s. 493; Gökmen, *agm*, s. 45.

- AYDIN, M. Âkif-M. Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, Cilt: XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 237-246.
- CUNBUR, Müjgan, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, Cilt: IX, Sayı: XXVI, (Aydın Sayılı Özel Sayısı-II), Ankara 1996, s. 585- 619.
- DEVLETŞAH, Şair Tezkireleri, (çev. Necati Lugal), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- EL-BUNDÂRÎ, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- EL-CÜZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsrî. Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşahlar*, (tercüme ve notlar: Erkan Gökso), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- EL-HÜSEYNÎ, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, (çev. Necati Lügal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- EL-ÖMERÎ, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- EL-YEZDÎ, *Selçukluların Hikâyesi (El-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye)*, (çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.
- GAFFÂRÎ, *Târih-i Cihân-Ârâ*, (neşr. Hasan Nerâkî), Tahran 1432 hş.
- GÖKMEN, Gökhan, “Mu-izzî Dîvân'ında Bir Selçuklu Hâtunu: Tâceddîn Hâtun”, *Nüsha*, Cilt: XX, Sayı: L, Haziran 2020, s. 25-46.
- GÜNER, Ahmet, “Yezd Kâküyeleri (Kâkveyhiler) ve Selçuklular”, *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, Cilt: I, S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya 2001, s. 355-371.
- HAMDULLAH KAZVİNÎ, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukîyân)*, (editör: Erkan Gökso), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- HATALMIŞ, Ali, *İslâm Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Araştırma Yayınları, Ankara 2012.
- İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, (çev. Mehmet Keskin), Cilt: XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.
- İBNÜ'L-ESİR, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Abdülkerim Özyayın), Cilt: X-XI, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, “İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylî Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: XXIX, Sayı: XXXIII, Ankara 2008, s. 1-42.
- İBNÜ'L-VERDÎ, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (tercüme ve notlar: Mustafa Alican), Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- KAÇIN, Bülent, *Selçuklu Hâtunları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- KAYHAN, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Abbâsi Hilâfetine Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.
- KÜTÜK, Ahmet, “Selçuklu Dünyasının Antroponimik Haritası (Selçuklu Çağında Ad Koyma Geleneği Hakkında Bazı Tespitler)”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VI, Bahar 2017, s. 147-180.

- MAHMÛD EL-KÂŞGARÎ, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), Cilt: III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- MERÇİL, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- MERÇİL, Erdoğan, “Bavendiler”, *DİA*, Cilt: V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 214-216.
- MERÇİL, Erdoğan, “Selçuklularda Rüşvet”, *Selçuklular-Makaleler-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 144-183.
- MERÇİL, Erdoğan, “Yezd”, *DİA*, Cilt: XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 510-512.
- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular Zamanında Divân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Divânları)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- MÎRHÂND, *Ravzatu's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- MÎRHÂND, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- MU'İZZÎ, *Divân*, (neşr. 'Abbas İkbâl), Tahran 1318 hş.
- MÜNECCİMBAŞI, *Câmiu'd-Düvel*, Cilt: I, (Selçuklular Tarihi I Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), (yay. Ali Öngül), Akademi Yayınları, İzmir 2000.
- ÖNGÜL, Ali, “Burhan Ailesi”, *DİA*, Cilt: VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 430-432.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk”, *DİA*, Cilt: XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 99-100.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Muhammed Tapar”, *DİA*, Cilt: XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 579-581.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Müstazhir-Billâh”, *DİA*, Cilt: XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 127-128.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Sencer”, *DİA*, Cilt: XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 507-511.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Vezir/Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik.”, *DİA*, Cilt: XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 82-87.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Sistan”, *DİA*, Cilt: XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 274-276.
- PİYADEOĞLU, Cihan, “Büyük Selçuklular Dünyasında Yas Tutma Âdetleri Ve Taziye Merasimleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: III, 2012, s. 29-41.
- RÂVENDÎ, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, (çev. Ahmed Ateş), Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, “İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (h. 430-485=1038-1092)”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: XXVI, Sayı: XXX,

Ankara 2005, s. 1-84.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'atü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (seçme, tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

“Sungur”, *DİA*, Cilt: XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 527.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Cilt: II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), (notlar: Edouard Dulaurer), Halil Yınanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

ZAHÎRUDDİN NÎŞÂBÛRÎ, *Selçuknâme*, (haz. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Yayınları, İstanbul 2018.

Extended Abstract

Seljuk ruler mostly married with daughters of other dynasties for certain aims such as to form political alliances, enforce political relations, or to gain superiority, influence or security. They got their sisters or daughters married in the same way. Despite being rare, they got married with those other than dynasty members such as commoners or concubines. It is known that Melikshah and his son Muhammad Tapar had concubines as their wives. When concubines give birth to a sultan's child, they ascend to the status of *ummuveled* in terms of Islamic law and gain their freedom. Melikshah's wife Taceddin Seferiyye Hatun and Muhammad Tapar's wife Sercihan Hatun acquired the aforementioned status and became Seljuk ladies.

It is known that Taceddin Seferiyye Hatun gave birth to three sons and a daughter by Melikshah. Her two sons are Muhammad Tapar (1105-1118) and Sencer (1119-1157), the last two rulers of the Great Seljuk Empire. Additionally, she is reported to have another son by Melikshah who died young and was buried in the city of Rey. Her daughter Seyyide Ismet Hatun was married to Caliph Mustazhir Billah (1094-1118).

Her epithet is Taceddin. The resources talk about her as Seferiyye Hatun, Taceddin Hatun or Sunguriyye Hatun. In Muizzi's *Dewan*, she is spoken as *tac-i din u dünyâ* (the crown of religion and world) and *tac-i din* (the crown of religion). Additionally, the name Seferiyye (campaigner) is regarded to be given to her by Melikshah who took her along to his military campaigns. Their son Sultan Sencer was even born during Melikshah's Aleppo campaign. The name *sunguriyye* (a ferocious female bird) was given to her due to her strength and effect as a woman. Accordingly, it is clear in the contemporary sources such Muizzi's odes that she was among the most powerful and also loved women then. In Residuddin Fazlullah's work, her name is mentioned to be Bas-huli (or Beshuli), yet there is no clear information on what it means. It is possible that it may be the name she was called when she was a concubine.

A struggle for the sovereignty started among Melikshah's sons after his death. Berkyaruk was his oldest son then. Muhammad Tapar was the second eldest after Berkyaruk and was with his father in Baghdad when he died. During this period of conflict, Terken Hatun, Melikshah's other wife, draws attention due to the struggle, ambition, and determination she demonstrated. Seferiyye Hatun did not engage in such a struggle for her sons as Terken Hatun did. She stood back meanwhile and supported Berkyaruk, Melikshah's son by Zubeyde Hatun. Berkyaruk assigned various administrative duties for his two half-brothers from Seferiyye Hatun who supported him. After Berkyaruk succeeded the throne, her son Muhammad Tapar engaged in a struggle against him during which Seferiyye Hatun was imprisoned by Berkyaruk. Because Berkyaruk's mother Zubeyde Hatun was choked to death by Muhammad Tapar's vizier Mueyyidulmulk, Seferiyye Hatun feared death in the same manner as a reciprocation. However, she was released

Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu:Sultan Melikşah'ın Eşlerinden
Tâceddin Seferiyye Hâtun

by Berkyaruk who stated that she was not equal to her mother and worth killing. This statement refers to her concubine origin unlike Zubeyde Hatun who was a member of Seljuk dynasty.

Taceddin Seferiyye Hatun was loved and respected a lot by her sons. She also helped her sons get along well with each other. Muhammad Tapar and Sencer headed their mother's advice and warnings, which was stated by Muizzi as well. Seferiyye Hatun also aided in ending the conflict and making peace between his grandson Mahmood n. Muhammad Tapar and his son Sultan Sencer. This lady had her own court, vizier, treasury, and consequently effect on state affairs. Her vizier was Serefeddin Ebu Tahir b. Sadeddin b. Ali el-Kummi. Seferiyye Hatun played a significant role in deposing Sencer's vizier Kiya Mucir el-Devle Ebu'l-Feth Ali b. Huseyn Erdistani and assigning Nizamulmulk's elder son Fahrulmulk. Before replacing his brother Mueyyidulmulk as the vizier, Fahrulmulk liquidated most of his property to get the post in 1095. However, he was soon deposed of that duty due to Mustevfi Mecdulmulk and Zubeyde Hatun, and he used the rest of his wealth for Seferiyye Hatun and the public to become Sencer's vizier.

Taceddin Seferiyye Hatun died in the city of Merv in 1221. When she died, her son Sencer was the sultan who carried out her funeral service. Her grandson Mahmood b. Mohammad carried out an astonishing ceremony of condolences in Baghdad in her memory. The sources identify Seferiyye Hatun as religious, charitable, smart, generous, patient, and cautious. She built many charity foundations in Merv and Nishapur and sent provisions to the poor in Mecca every year. Muizzi states that Iran of the time flourished thanks to her charities. Due to her both sons succeeding one another for the Seljuk throne and the qualities and character she possessed, Seferiyye Hatun is distinguished from the two other well-known wives of Melikshah's and deserved the great extent of praise in the sources. Although she did not engage in a struggle to throne her sons unlike Terken Hatun and Zubeyde Hatun, she had the delight in seen them both ruling the state. Muizzi composed 10 eulogies of a total of 268 couplets and described her exaggeratedly in some of them. In addition to the eulogies, he composed a dirge of 34 couplets in her name.

Gaz

Akademik
Bakış

155

Cilt 15
Sayı 30
Yaz 2022